

УДК 35

Соціально-політичні аспекти теорії «довгих хвиль»: цикли політичної активності у взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства

С.А. КВІТКА

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президенті України,
м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: skvitka@i.ua

Авторське резюме

Теорія «довгих хвиль» М.Кондратьєва є визнаною у світі концепцією циклічних процесів у суспільстві. Загальносвітові тенденції по-різному виявляються у різних країнах і не мають чітко встановлених часових рамок. Між тим наявність економічних циклів не викликає сумнівів у більшості вчених. Також для багатьох дослідників циклічних процесів у суспільстві безперечним є взаємозв'язок економічних та соціально-політичних процесів. На цьому наголошували як до Кондратьєва, так і він сам та його послідовники. Зокрема доведено, що аспекти економічної історії тісно пов'язані зі збоями послідовності соціально-політичних процесів. «Хвилі» економічного зростання та падіння викликають відповідні хвильові явища у суспільстві. Сучасні дослідники «довгих хвиль» доводять взаємозв'язок фаз економічного розвитку з масовими проявами девіантної поведінки, бунтами та революціями.

Важливою складовою сталого розвитку тієї чи іншої країни на сьогодні є відповідність державного управління потребам розвитку економіки (бізнесу) і сучасного інформаційного суспільства (громадянського суспільства). Такі ж тенденції можна відзначити і в сучасній історії України. Невідповідність дій державних структур потребам та очікуванням більшості активного населення країни призвели до виникнення масового протестного руху. В умовах глобального інформаційного суспільства, враховуючи центральне місце України у глобальній розстановці сил між головними країнами-акторами сьогодення, це призвело до безпосереднього міжнародного втручання у послідовність виходу з кризової ситуації в Україні. Між тим, оскільки, відповідно до періодизації сучасної «довгої хвилі» у світі фаза нестабільності (що передуює структурній кризі) тільки-но має розпочатись та, за умови відповідності політики української держави вимогам інформаційного суспільства, в Україні можна уникнути катастрофічного сценарію розвитку подій.

Ключові слова: «довгі хвилі», М.Кондратьєв, циклічні процеси у суспільстві, структурна криза, політична криза в Україні, політичні цикли, економічні цикли.

Socio-political aspects of the theory of «long waves»: the interaction of political and economic cycles of society

S.A. KVITKA

Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National
academy of public administration, office of the President of Ukraine,
Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: skvitka@i.ua

Abstract

The theory of « long waves » M.Kondratyeva is recognized as the world's concept of cyclical processes in society. Global trends are manifested differently in different countries and have clearly defined timeframe. Also, many researchers cyclic processes in society is a clear correlation of economic and socio-political processes. This emphasized as Kondratyev, and he and his followers. In particular, it is proved that aspects of economic history is closely related to the sequence of failures of social and political processes. «Waves»

© С.А. Квітка, 2014

of economic growth and falling cause corresponding wave phenomena in society. Modern scholars «long waves» proven correlation phases of economic development with massive displays of deviant behavior, riots and revolutions.

An important part of the sustainable development of a country at present there is compliance governance development needs of economy (business) and modern information society (civil society). Such trends can be noted in the modern history of Ukraine. Inconsistency actions of state institutions to the needs and expectations of the majority of the active population led to a mass protest movement. With the global information society, given the central role of Ukraine in the global balance of power between the main actors of the country, today, this has direct international intervention in the sequence out of the crisis in Ukraine. Meanwhile, since, according to periodization modern «long waves» in the world of instability phase (prior to the structural crisis) has only just begun, and subject to compliance with the requirements of Ukrainian state policy information society in Ukraine may avoid a catastrophic scenario.

Keywords: «long wave» M.Kondratyev, cyclical processes in society, structural crisis, the political crisis in Ukraine, political cycles, economic cycles.

Постановка проблеми. Події кінця 2013 - початку 2014 років спонукають суспільно-політичну думку до пошуку причин активізації протистояння у суспільстві, підйому політичної активності громадян. Якщо відокремитись від політичного окрасу проблеми і зазирнути у глибину подій, в цьому протистоянні простежуються довготривалі системні проблеми української держави, а саме: суперечність її взаємодії з двома іншими акторами суспільства - бізнесом і громадянським суспільством.

Відомо, що революції і народні бунти виникають там, де влада не може їх упередити, знайти порозуміння між соціальними групами та верствами населення. Стале суспільство відрізняється від такого, що розвивається, саме стабільністю взаємовідносин у трикутнику – держава-бізнес-громадянське суспільство. В цьому сенсі актуальною стає тема аналізу та визначення аспектів подальшого розвитку українського суспільства і в даному контексті особливості співвідношення економічного і політичного циклів розвитку країни. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що існуюча політична система в Україні стала гальмувати подаль-

ший розвиток бізнесу (і великого і малого, і середнього) і суспільства в цілому. Неспроможність державних органів знайти відповіді на виклики «інформаційного суспільства» та рішення нагальних соціальних проблем призвела до масового незадоволення, чим без зволікань скористались політичні сили (як всередині країни, так і за її межами).

Мета дослідження. Соціально-гуманітарним наукам не вдалося зпрогнозувати такої високої хвилі соціального протесту в Україні, тож актуальним завданням є надати політично неупереджений аналіз цих подій, визначити їх об'єктивні передумови та основні вектори подальшого розвитку. Уявляється можливим та доречним застосування для аналізу ситуації теорії «довгих хвиль» М.Кондратьєва та, зокрема, її соціально-політичної складової. В даній статті розглядаються етапи дослідження циклічних процесів в економіці та суспільстві, основні аспекти сучасного розуміння впливу економічних циклів («довгих хвиль») на збій послідовності соціально-політичних процесів.

Аналіз досліджень та публікацій. Хоча досі ведуться дискусії щодо природи «довгих хвиль», у на-

уковій літературі цей термін зайняв своє гідне місце і широко використовується при аналізі суспільних явищ. На жаль, в більшості своїй за кордоном [27;28] під «довгими хвилями» розуміється феномен періодичної повторюваності процесів змін у техніко-технологічній базі та управлінських структурах економіки, в тому числі кризові явища, які безпосередньо впливають на суспільне та політичне життя. Вивчення цих процесів триває вже понад два століття і серед науковців не виникає заперечень щодо існування циклів в економіці та їх взаємодії з циклами соціальної історії [16]. Серед дослідників, які займаються цією проблематикою в країнах СНД - В.П.Кузьменко, С.Ю.Глазьев, А.В. Полетаєв, І.М. Савельєва, Ю.В. Шишков, С.М. Меньшиков, Л.А.Клименко, С.В. Нікітін та інші, в роботах яких висвітлено різні аспекти циклічних процесів у суспільстві. [3;4;10;11;12;13;15;17;22]

Виклад основного матеріалу. Передісторія дослідження економічних циклів починається у XVIII столітті з робіт Т.Мальтуса та Ф.Кене. Останній в основу своєї концепції поклав методологію повторення виробничих процесів та їх відтворення на кожному новому етапі розвитку. Між тим, саму ідею економічних циклів сформував у середині XIX століття французький вчений К.Жугляр. До нього економісти звертали увагу тільки на кризи, які розглядалися не як складові циклічного розвитку, а як ознаки соціально-економічного катаклізму. К.Жугляр відкрив економічні цикли, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу, і визначив їх довжину у 7-11 років. Ці цикли, з посиланням на авторство К.Жугляра, були детально описані та проаналізовані у «Капіталі»

К.Маркса, завдяки чому вони вже у XIX ст. увійшли в проблематику світової економічної теорії і практики.

Наприкінці XIX ст. набула поширення кредитно-грошова концепція циклу, згідно з якою кризи є результатом порушень в сфері грошового попиту та пропозицій. У цей же час виникають перші ендогенні концепції, які пояснювали циклічні коливання внутрішньою нестійкістю самої економічної системи. Вийшли роботи ряду економістів, які головну увагу звернули на особливості накопичення основного капіталу, що, з їхньої точки зору, і лежало в основі економічних циклів.

Найбільш відомим з дослідників у цьому напрямку є видатний український вчений М.Туган-Барановський, який перший розробив концепцію про закономірність циклічності економічної динаміки, пов'язаної з періодичністю промислових криз [19]. У 1894 р. вийшла у світ його книга «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини та найближчі впливи на народне життя», яка викликала бурхливу дискусію у широкому колі науковців не тільки економічної, але й інших суспільних наук [20]. Опублікована у наступному році стаття «Значення економічного фактора в історії» викликала широку дискусію серед російських істориків [21]. І це було не дивно, оскільки в ній автор показав закономірність не тільки виникнення криз, але й їх подолання завдяки активізації інвестицій та соціальної політики. Велика заслуга М.Туган-Барановського полягає в тому, що він уперше звернув увагу саме на необхідність посилення соціальної політики через гармонізацію диференційованих страт суспільства.

Основою висновків вченого були дані економічного розвитку Велико-

британії у XIX столітті - саме ця держава у той час була лідером світової економіки. Предметом економічного аналізу стали не тільки виробничі показники, але й показники, що характеризували стан англійського грошового та товарного ринку, а також його вплив на населення країни. Можна сказати, що саме цей видатний труд українського економіста став першим у світі системним дослідженням циклічних закономірностей соціально-економічного розвитку та їх впливу на суспільно-політичну ситуацію.

На початку XX століття було з'ясовано, що у доповнення до «звичайних» ділових циклів К.Жюгляра існують інші довгострокові коливання економічної кон'юнктури. Зокрема, американський вчений російського походження Д.Кітчін відкрив короткострокові економічні цикли завдовжки 3-4 роки.

Справжнім проривом у дослідженні економічних циклів стали роботи М.Д.Кондратьєва [8]. На початку 20-х років він відкрив великі цикли кон'юнктури, що увійшли в світову науку під назвою «великих циклів кон'юнктури» або «довгих хвиль Кондратьєва». Шляхом економетричного аналізу статистичного матеріалу багатьох економічних показників розвитку господарств Англії, Франції, Німеччини, США, за період з 80-х років XVIII століття до 20-х років XX століття, він довів існування циклічності змін економічних кон'юнктур [7;9]. При цьому М.Кондратьєв показав, що у межах великих циклів кон'юнктури існують поряд з ними ще й цикли середньо- та короткострокові, тобто цикли К.Жюгляра і Д.Кітчїна.

М.Кондратьєву вдалось визначити два повні та один неповний великі цикли кон'юнктури завдовжки у середньому 50-55 років. Кожний

із цих циклів складався з підвищувальної та понижувальної хвилі. М.Кондратьєв пояснив причинність їх виникнення необхідністю оновлення основного капіталу і вказав на пожвавлення у сфері технічних винаходів перед початком і самому початку підвищувальної хвилі великого циклу кон'юнктури, показав ймовірні межі великих циклів [7;14].

Оскільки практика будівництва соціалізму в окремо взятій країні не сприймала ідею відтворення капіталістичного господарства на новій «довгій хвилі» (навпаки очікувався його близький кінець) ідея циклічного розвитку в економіці, а тим більше в соціально-політичній сфері, викликала бурхливу дискусію та заперечення як у наукових, так і в партійних колах [6]. Як і в багатьох провідних учених того часу в СРСР доля М.Кондратьєва була трагічною. З 1930 р. він перебував у сталінській в'язниці, де в 1938 р. був страчений у Суздальському політизоляторі.

Між тим ідеї і прогнози М.Кондратьєва збувалися. Наступала економічна криза, яку він спрогнозував ще у 1925 р., невдовзі постала у вигляді «великої депресії» в країнах Заходу та «великого перелому» в СРСР. Видатний учений стверджував, що середні цикли (7-11-річні) у знижувальному періоді великого циклу повинні характеризуватися довгою та глибокою депресією, стислістю та млявістю підйомів. Свідченням цього стали 30-ті роки. З іншого боку, середні цикли у підвищувальному періоді великого циклу повинні характеризуватися зворотними рисами. Підтвердженням цього стали 50-60-ті роки, які були періодом пожвавлення не лише у світовій, але і в радянській економіці. Саме на стикові третьої та четвертої кондратьєвських «довгих

хвиль» Друга світова війна стала засобом розв'язання протиріч, накопичених у часи «великої депресії». На стику першої та другої хвиль, у середині XIX століття таку ж роль відіграла буржуазна революція 1848 року. Тобто через такі соціальні катаклізми відбуваються зміни інституціональної структури суспільства, які з'являються слідом за змінами техніко-технологічної бази господарства. Остання виникає протягом попередньої «довгої хвилі» і зумовлена світовим рівнем техніко-технологічного прогресу.

Кризи 30-х та 80-х років XX століття підтвердили прогностичну сталість теорії «довгих хвиль» М.Кондратьєва, який на момент своїх досліджень у 20-х роках розраховував дві повні «довгі хвилі» і третю незакінчену (її закінчення мало припасти на кризу 30-х років) [1].

Окреме місце у розробці концепції «довгих хвиль» займає вивчення соціально-політичних аспектів цього феномена, механізмів взаємодії циклів у соціальній та економічній історії. Сам М.Кондратьєв однозначно пов'язував цикли економічної кон'юнктури з циклами у соціально-політичному житті. Зокрема він відзначав, що війни і революції виникають на ґрунті реальних, і насамперед економічних умов, на ґрунті підвищення темпу і напруги кон'юнктури економічного життя, загострення економічної конкуренції за ринки і сировину. Соціальні потрясіння виникають найлегше саме в період бурхливого тиску нових економічних сил. Додамо, що виникнення таких сил безпосередньо пов'язане з досягненнями науково-технічного прогресу (у наш час це бурхливий розвиток інформаційно-комунікативної індустрії, інтернету та нанотехнологій). Також він підкреслював, що на підвищувальній хвилі

кожного циклу відбувається активізація політичної діяльності у житті суспільства (перевороти, революції, війни). Закінчується ж друга половина циклу на знижувальній хвилі розквітом культури та духовним піднесенням народу, які знову деградують на початку наступного циклу [7].

Цікаву інтерпретацію цього факту дає у своїх статтях український вчений В.Кузьменко [10;11;12]. Під час першого кондратьєвського циклу відбулися царський переворот з убивством імператора Павла I і переможна для Росії Вітчизняна війна 1812 року на чолі з Олександром I. Між тим рух «декабристів» зазнав поразки, оскільки повстання відбулося вже на понижувальній хвилі, тобто з запізненням на кілька років. Але на понижувальній хвилі цього циклу вперше проявився культурний феномен національних геніїв «пушкінської епохи».

Другий кондратьєвський цикл, що розпочався на підвищувальній хвилі з розв'язаної ще Миколою I та програної Росією Кримської війни і революційних реформ Олександра II, мав злам, викликаний убивством останнього народовольцями у 1881 р. Після нього відбувся розквіт літератури та філософії «золотого віку». А закінчився цикл смертю Олександра III у 1894 р. і успішно та швидко проведеною за три роки С.Вітте фінансово-економічною реформою з введенням твердої валюти – золотого рубля у 1897 р.

Під час третьої «довгої хвилі», після чергової невдалої російсько-японської війни, Першої світової війни, 3-х російських революцій і ще більшого числа переворотів в Україні (що переросли у страшну громадянську війну), у 10-20-ті роки XX століття відбувся «срібний вік» російської літератури та філософії,

який навіть зачепив перше десятиріччя розквіту радянського мистецтва.

Свій вклад у подальший розвиток теорії «довгих хвиль» зробили Й.Шумпетер [23;24;25] та видатний американський вчений українського походження С.Кузнець, який у 40-50 роки в своїх працях показав порядок з вищевказаними циклами існування коливань завдовжки близько 20 років [26].

Помітний внесок у дослідження циклічних явищ в суспільстві у 80-і роки ХХ століття зробили французька школа «Аннали» та її видатний лідер - французький історик Ф.Бродель [2]. Фахівцям школи «Аннали» належить заслуга періодизації найдовшої хвилі по фазах та розрахунок 5-ти «довгих хвиль». Як з'ясували французькі вчені, економічні цикли тісно взаємодіють з циклами соціального та політичного розвитку, що, зокрема, дає можливість використання концепції довгих хвиль у технологіях соціального прогнозування.

Співвідношення циклічних і лінійних процесів в історії суспільства - складна дискусійна проблема. Разом з тим не можна не відзначити, що саме теорія «довгих хвиль» дає можливість довгострокового соціального прогнозування, дозволяє на сучасній інформаційній основі визначити тенденції розвитку суспільства [26].

Табл. 1

Фаза	1-а хвиля	2-а хвиля	3-я хвиля	4-а хвиля	5-а хвиля
Депресія	1772-1783	1825-1838	1873-1885	1929-1938	1974-1982
Пожвавлення	1783-1793	1838-1848	1885-1892	1938-1949	1982-1993
Підйом	1793-1803	1848-1858	1892-1903	1949-1958	1993-2003

Продві- тання	1803- 1812	1858- 1866	1903- 1913	1958- 1966	2003- 2013
Нестабі- льність	1812- 1825	1866- 1873	1913- 1929	1966- 1974	2013-

Наявність тісного взаємозв'язку соціальних і політичних тенденцій із протіканням «довгої хвилі» обговорювалась ще за часів М.Кондратьєва. Цікаво, що дискутував з ним на цю тему Л.Троцький, який визнавав сам феномен довгострокових економічних циклів і підкреслював важливість завдання простежити історію політичних партій і державних установ стосовно до циклів капіталістичного розвитку [18]. Однак революційна логіка не дозволила ні Л.Троцькому, ні тим більше іншим критикам М.Кондратьєва, погодитися з тим, що капіталізм не вмирає, а лише переживає черговий етап відновлення. Така позиція в подальшому призвела до того, що тільки на Заході істориками робітничого руху робилися спроби досліджувати взаємозв'язок між соціальними конфліктами і «довгими хвилями» [17].

Саме робітничий рух, як найбільш дестабілізуючий елемент суспільства, у першу чергу, привернув до себе увагу вчених. Різні форми протизаконних і антисоціальних дій (заколоту, опори, масові виступи і т.п.) трудящих (у першу чергу, найманих робітників і інших незаможних) виявляються в історичному часі з неоднаковою силою. І тут також можна спостерігати визначену циклічність, що загалом збігається з «довгою хвилею».

Якщо порівняти ці «сплески класової боротьби» з періодизацією довгої хвилі, то побачимо, що вони відповідають початковим періодам фаз нестабільності. Триваючи 5-10 років, ці періоди характеризуються суперечливими тенденціями руху економічних показників і, одночасно,

порушеннями нормального функціонування соціальної системи. І тут виникає питання про вплив особливостей факторів економічного розвитку (криза - прогрес) на фактор політичної активності соціальних груп і класів.

Табл. 2

«Піки» робітничого руху	
1810-1820	Рух луддитів
1866-1877	Епоха Паризької комуни
1911-1922	Епоха «соціалістичних» революцій
1967-1973	Гаряча весна 1968 г., масові виступи робітників та студентів
2010 -	Революції в Африці, Азії, на Близькому Сході, заворушення у Східній та Центральній Європі

Уявлення про те, що найбільша соціальна активність виявляється при повному занепаді економічних показників, тобто в найгіршому стані господарської системи, під час найважчого матеріального становища трудящих, не знаходять підтвердження. Динаміка заробітної плати, цін і розподілу доходів, інших показників рівня життя свідчать, що вплив економічних факторів на соціально-політичну активність мас, у першу чергу робітників, є досить неоднозначним - усі піки масових рухів трудящих ідуть за періодами підвищення темпів економічного зростання, реальної заробітної плати і порівняно високим рівнем зайнятості. Порушення соціального порядку чи загострення класової боротьби відбуваються в умовах, які є сприятливими для більшості населення, але збігаються з початком уповільнення поліпшення матеріального становища.

Суть даного феномена в тому, що вплив економічних факторів, які визначають потреби й інтереси трудящих, тісно пов'язана із соціаль-

но-психологічними процесами, що ведуть до зростання соціальних очікувань і розширення уявлень про грані можливого. Економічний фактор, внаслідок об'єктивних закономірностей довгохвильового процесу, стає нестабільним елементом сталою в попередню епоху порядку. Тим самим економічний інтерес людей переміщується у соціально-психологічну площину. У цих умовах порушується встановлена між економічними і політичними інтересами рівновага, і пасіонарні особи (які є в усіх етносах) одержують значну підтримку пасивної, у нормальних умовах, більшості. І ця підтримка має місце доти, поки більшість членів суспільства не буде змушена зайнятися рішенням своїх особистих (нагальних) проблем і проблем суспільства в позитивному плані.

Відзначені в Табл.2 «піки» масової активності служать своєрідними віхами між етапами структурних змін у суспільстві. Вони сигналізують істотні порушення в цілісній суспільній системі і швидкому початку структурної кризи. Подібні події відбулись в Європі й були пов'язані з «гарячою весною» 1968 року, коли в умовах «суспільства загального благоденства» пролунав протест, спочатку студентів і інтелігенції, а потім почалися масові виступи робітників. Але з початком структурної кризи робітничий рух поступово пішов на спад. Більшість людей цікавила нормальна робота, а не політична активність в якості безробітних. Це привело до того, що в умовах скорочення соціальних гарантій з боку урядів так званої «неоконсервативної хвилі» 2/3 суспільства об'єдналося в підтримці політики, що забезпечує, у першу чергу, економічне зростання, а не соціальний захист. Тривала страйкова активність шахтарів і металур-

гів була наслідком дійсно складного, але неминучого процесу відмирання технологічно застарілих виробництв і витиснення з активного економічного життя низькокваліфікованої робочої сили.

Під час структурної кризи істотно змінюється не тільки економічна система, але соціальна, політична структури суспільства, його інституціональні характеристики, співвідношення і вплив політичних сил. Також можна говорити про те, що масові деструктивні рухи трудящих сприяють зміні традиційної політичної системи. Прикладом цього можуть служити, крім усіх відзначених раніше «піків» масової активності найманих трудящих, страйки шахтарів та інші масові виступи наприкінці 80-х - початку 90-х років у СРСР.

Таким чином, теорія «довгих хвиль» відкриває великі можливості не тільки для економічного, але і соціально-політичного прогнозування. Вона створює можливість більш об'єктивно глянути на причини і наслідки соціально-політичних процесів, визначити механізми взаємодії економічного циклу і циклу в політичній історії.

У суспільстві взаємодіють 2 системи: техніко-економічна і соціально-політична. При цьому 1-а - володіє набагато швидшою реакцією на виникаючі проблеми. Фази підйому «довгої хвилі» стимулюються гармонійною еволюцією економічної і соціально-політичної структур доти, поки «технологічний стиль» не досягає меж можливого зростання ефективності. Переборюючи цей бар'єр шляхом проб і помилок, у виробничій сфері формується новий стиль технології. Для нього вже не підходять пануючі соціальні і політичні структури.

У той же час інститути політич-

ної системи, володіючи високим ступенем інерції, стають контрпродуктивними. Їхня поступова зміна, знову ж у більшості випадків шляхом проб і помилок, простежується в рамках спаду «довгої хвилі». Завершення становлення нових політичних структур стає результатом і останньою крапкою, що знаменує закінчення спаду і початок функціонування суспільства в нових умовах.

Остаточна форма, яку прийме нова політична система, залежить, у кінцевому рахунку, від відносної сили соціальних груп, що беруть участь у політичному процесі, класів, їхньої самосвідомості, традицій і здібностей до колективних дій. Однак слід не забувати, що загальний характер виробництва, існуючий в країні, визначає основу формування політичного життя. Зокрема, як вільний ринок породжує різні форми демократії, так державний монополізм (державно-олігархічна система) або традиційний характер виробництва породжують тоталітарний або авторитарний характер влади.

Взагалі цей процес можна представити наступним чином. Коли соціально-політична структура стає гальмом у розвитку економічного процесу оновлення, підприємці (керівники виробництва) потребують колективної стратегії, здатної забезпечити підвищення норми прибутку. Спочатку вони можуть і не прагнути до свідомої колективної діяльності, тим більше, що рання стадія кризи породжує гостру конкуренцію. На цьому етапі ініціатором реформ виступають держава або несприятельські групи. Проте потім підприємці починають, не можуть не почати, проводити колективну політику (наприклад - захист вітчизняного виробника, зниження ставок податків тощо) і обов'язково стикаються з прагненнями інших кла-

сів і верств населення відстоювати і домагатися вигідних умов праці, прийняттого життєвого рівня і високої якості життя. У результаті виходить якийсь баланс, що залежить від співвідношення сил учасників, характеру і глибини зіткнень. Нова структура завжди відрізняється від попередньої, що є одним з факторів послідовної зміни стадій зростання.

Якщо політична система виявляється застиглою і неспроможною відповідно відреагувати на зміну внутрішнього та зовнішнього середовища, виникають масові рухи і, в крайніх випадках, соціальні катаклізми (революції). В будь-якому разі політична система змінюється.

У графічному вигляді цей процес може виглядати наступним чином (Табл. 3).

Які ж висновки можна зробити щодо особливості взаємодії в рамках «довгої хвилі» техніко-економічної та соціально-політичної систем в Україні?

Разом з іншими країнами СРСР Україна протягом 70-х років накопичувала технологічну і соціальну відсталість. Надприбутки торгівлі газом та нафтою зробили «нецікавими» будь-які зміни та нововведення як у промисловості, так і в суспільстві. Така відсталість стала очевидною всередині 80-х і розпочалась «розбудова», що завершилась розпадом Радянського Союзу і великими негараздами роздрібнених економік. Яскраві політичні зміни

не змінили технологічну базу виробництва і 90-і пройшли в Україні, як і в інших країнах, - в умовах глибокої стагнації. При цьому і політична система не робила позитивних кроків назустріч економіці, яка не завдяки, а всупереч політичним і соціальним заворушенням поступово переходила на ринкові механізми функціонування. У 2000-х роках економічне зростання в Україні проходило на фоні світового підйому ділової активності. Між тим політична нестабільність зупиняла значні зарубіжні інвестиції і модернізацію українських виробництв.

Деякі позитивні приклади в цілому не змінили картини економічного відставання України не тільки від світових лідерів, а й країн Східної Європи. Саме звідти прийшла ідея про те, що саме євроінтеграція вирішить усі проблеми і в першу чергу швидко підніме рівень життя пересічних громадян. Так чи інакше населення за роки хай невеликого, але зростання отримало деякі накопичення і в соціумі стала актуальною потреба подолання відставання, в тому числі у рівні життя більшості активних громадян. Грані можливо-го почали розширюватись.

Підприємці почали шукати спільну стратегію і висувати спільні вимоги. Між тим політична система не спромоглась адекватно відповісти на вимоги часу, держава в цих умовах не стала стримуючим фактором соціального розшарування, задеклароване державно-приватне партнерство перетворилось на явне зростання великого капіталу з державною владою. Світовий цикл «довгої хвилі», переживши чергову 11-річну кризу у 2008-2009 роках, увійшов у фазу нестабільності. Як відзначалось вище, саме у цій фазі, що передують глибокій структурній кризі, починаються зміни у масовій свідомості в бік роз-

ширення уявлень про межі допустимого та проявів девіантної поведінки у суспільстві. Україна – не єдина держава, де на цей час відбуваються політичні і соціальні протистояння. На фоні глобального передчуття довгої структурної кризи всієї світової системи, соціально-політична нестабільність в Україні представляється такою, що має об'єктивні причини. Подібні події в Африці, Південно-Східній Азії, Близькому Сході не носять такого гострого окрасу для європейської спільноти, оскільки в Україні йдеться про майбутнє потенційного члена Євросоюзу.

Це майбутнє буде залежати від можливості встановити новий порядок взаємодії держави з бізнесом та громадянським суспільством, дійти до політичної стабільності і забезпечити на її основі зарубіжні ін-

вестиції для докорінної модернізації української економіки. Відсутність у суспільстві порозуміння щодо майбутніх змін і кроків влади, які б підтримала переважна більшість громадян, призведуть до консервації відсталості і подальших соціальних катаклізмів.

До того часу, коли «гряне грім» та почнеться нова світова «Велика депресія» є 12-15 років. До того часу можуть відбутися і світова війна, і глибокі порушення міжнародної фінансової системи, суттєві зміни у геополітичних реаліях, і зміни серед країн-світових лідерів. Все це буде мати значення для модернізації України, але будь-що не замінить можливості реалізувати внутрішні потенції суспільства, що мешкає у багатій людськими та природними ресурсами країні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Белянова Е., Комлев С. Документ эпохи // Мировая экономика и международные отношения. - 1988. - №9.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. У 3-х т. Т. 3. Час світу. - К., 1998.
3. Глазьев С.Ю. Экономическая теория технического развития. - М., 1990.
4. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. - М., 1993.
5. Долговременные тенденции в капиталистическом воспроизводстве. - М.: ИНИОН АН СССР, 1985.
6. Кондратьев Н.Д., Опарин Д.И. Большие циклы конъюнктуры. - М., 1928.
7. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры // Приложение к журналу «Экономический бюллетень конъюнктурного института» - Вопросы конъюнктуры. - М., 1925., - Т.1. - Вып.1. - С. 28-79.
8. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения. - М., 1993.
9. Кондратьев Н.Д. Мировое хозяйство и его конъюнктуры во время и после войны. - М., 1922.
10. Кузьменко В.П. Космопланетарність української наукової думки і циклічність соціально-економічного розвитку // Сучасність. - 1994. - № 5. - С.150-154.
11. Кузьменко В.П. О синхронизации «длинных волн» Н.Кондратьева с историометрическими циклами А.Чижевского и В.Хлебникова // Тезисы докл. на межд. науч. конфер., посвященной 100-летию со дня рожд. Н.Д.Кондратьева, Секция 1: Идеи Н.Д.Кондратьева и современно-экономические и социологические теории. - М., 1992.
12. Кузьменко В.П. Цикличность социально – политико-экономических процессов и их прогнозирование // Посредник. - 1994. - № 66. - С.15-17; № 67. - С. 16-18.
13. Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Длинные волны в экономике. Когда общество меняет кожу. - М., 1989.
14. Модельский Дж., Томпсон Т. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и международная политика. // Вопросы экономики. - 1992. - № 10.
15. Никитин С. Теория «длинных волн» и научно-технический прогресс // Мировая экономика и международные отношения. - 1986. - №8.
16. Новая технократическая волна на Западе. - М., 1986.

17. Полетаев А.В., Савельева И.М. Концепции «длинных волн» в историко-социальных исследованиях // Рабочий класс и современный мир. - 1988., №5.
18. Троцкий Л.Д. О кривой капиталистического развития // Вестник социалистической академии. - М. - 1923.
19. Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. - М., 1997.
20. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. - СПб., 1894.
21. Туган-Барановский М.И. Значение экономического фактора в истории // Мир божий. - 1895. - № 12. - С. 101-118.
22. Шишков Ю.В. О некоторых концепциях экономического развития («Длинные волны»: поиски объяснения) // Рабочий класс и современный мир. - 1986. - №1.
23. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. - N. Y. - L., 1939.
24. Scumpeter J. Capitalism, socialism and democracy, 3 ed. - N. Y., 1950; Ten great economists, - N. Y., 1942.
25. Scumpeter J. The theory of economic development. - N. Y., 1961.
26. Kuznets S. Economic growth of nations. Total output and production structure. - Cambr. (Mass.), 1971.
27. Rostow W.W. Cycles in the fifth Kondratieff upswing // The business cycle and public policy 1929-1980. - Wash. - 1980.
28. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. - Cambridge, Mass., 1979.

REFERENCES:

1. Belyanova E., Komlev S. Dokument epohi (Document of the era). *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya*. 1988. № 9.
2. Brodel F. Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV – XVIII st. (Material civilization, economics and capitalism XV - XVII). Vol. 3. *Chas svitu*. K., 1998.
3. Glazev S.Yu. Ekonomicheskaya teoriya tehnikheskogo razvitiya (Economic theory and technical development). M., 1990.
4. Glazev S.Yu. Teoriya dolgosrochnogo tehniko-ekonomicheskogo razvitiya (The theory of long-term technical and economic development). M., 1993.
5. Dolgovremennyye tendentsii v kapitalisticheskom vosproizvodstve (Long-term trends in capitalist reproduction). M.: *INION AN SSSR*, 1985.
6. Kondratev N.D., Oparin D.I. Bolshie tsiklyi kon'yunktury (Large cycles conditions). M., 1928.
7. Kondratev N.D. Bolshie tsiklyi kon'yunktury (Large cycles conditions). *Prilozhenie k zhurnalu «Ekonomicheskii byulleten kon'yunkturnogo instituta» - Voprosyi kon'yunkturyi*. M., 1925., Vol.1. P. 28-79.
8. Kondratev N.D. Izbrannyye sochineniya (Selected Writings). M., 1993.
9. Kondratev N.D. Mirovoe hozyaystvo i ego kon'yunkturyi vo vremya i posle voynyi (The world economy and its environment during and after the war). M., 1922.
10. Kuzmenko V.P. Kuzmenko V.P. Kosmoplanetarnist ukrainskoi naukovi dumky i tsyklichnost sotsialno-ekonomichnoho rozvytku (Kosmoplanetarnist Ukrainian scientific thought and the cyclical nature of the socio-economic development). *SuchasnIst*. 1994. № 5. P.150-154.
11. Kuzmenko V.P. O sinhronizatsii «dlinnyih voln» N.Kondrateva s istoriometricheskimi tsyklami A.Chizhevskogo i V.Hlebnikova (About synchronization of «long waves» with N.Kondratyev istoriometricheskimi cycles A.Chizhevskogo and Velimir Khlebnikov). M., 1992.
12. Kuzmenko V.P. Tsiklichnost sotsialno – politiko-ekonomicheskikh protsessov i ih prognozirovanie (Cyclicality of socio-political and economic processes and forecasting). *Posrednik*. 1994. № 66. P.15-17; № 67. P. 16-18.
13. Menshikov S.M., Klimenko L.A. Dlinnyie volnyi v ekonomike. Kogda obschestvo menyaet kozhu (Long waves in the economy. When society changes its skin). M., 1989.
14. *Modelski Dzh., Tompson T.* Volnyi Kondrateva, razvitie mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnaya politika (Kondratieff wave, the global economy and international politics). *Voprosyi ekonomiki*. 1992. № 10.
15. Nikitin S. Teoriya «dlinnyih voln» i nauchno-tehnikheskii progress (Theory of «long waves» and scientific and technical progress). *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya*. 1986. №8.

16. Novaya tehnokraticeskaya volna na Zapade (New technocratic wave in the West). M., 1986.
17. Poletaev A.V., Saveleva I.M. Kontseptsii «dlinnyih voln» v istoriko-sotsialnyih issledovaniyah (The concept of «long waves» in the historical and social studies // The working class and the modern world). *Rabochiy klass i sovremennyy mir*. 1988., №5.
18. Trotskiy L.D. O krivoy kapitalisticheskogo razvitiya (On the curve of capitalist development). *Vestnik sotsialisticheskoy akademii*. M. 1923.
19. Tugan-Baranovskiy M.I. Izbrannoe. Periodicheskie promyshlennyye krizisy. Istoriya angliyskih krizisov. Obschaya teoriya krizisov (Periodic industrial crises . History of British crises. The general theory of crises). M., 1997.
20. Tugan-Baranovskiy M.I. Promyshlennyye krizisy v sovremennoy Anglii, ih prichiny i blizhayshie vliyaniya na narodnuyu zhizn (Industrial crises in modern Britain, their causes and effects on the coming life of the people). *SPb.*, 1894.
21. Tugan-Baranovskiy M.I. Znachenie ekonomicheskogo faktora v istorii (Importance of economic factors in the history). *Mir bozhiy*. 1895. № 12. P. 101-118.
22. Shishkov Yu.V. O nekotoryih kontseptsiyah ekonomicheskogo razvitiya («Dlinnyie volny»: poiski ob'yasneniya) (Some concepts of economic development (« Long Wave»: the quest for explanation). *Rabochiy klass i sovremennyy mir*. 1986. №1.
23. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. N. Y. - L., 1939.
24. Scumpeter J. Capitalism, socialism and democracy, 3 ed. - N. Y., 1950; Ten great economists, N. Y., 1942.
25. Scumpeter J. The theory of economic development. N. Y., 1961.
26. Kuznets S. Economic growth of nations. Total output and production structure. - Cambr. (Mass.), 1971.
27. Rostow W.W. Cycles in the fifth Kondratieff upswing // The business cycle and public policy 1929-1980. Wash. - 1980.
28. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. Cambridge, Mass., 1979.

Квітка Сергій Андрійович – кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної
академії державного управління при Президенті України
Адреса: 49044, м. Дніпропетровськ, вул. Гоголя, 29
E-mail: skvitka@i.ua

Kvitka Serhii Andriiovych – PhD in philosophy, associate professor
Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of
public administration, office of the President of Ukraine
Address: 29, Gogol Str., Dnipropetrovsk, 49044
E-mail: skvitka@i.ua